

Ke dvěma výročí lékaře, biologa, nakladatele a politika Eduarda Grégra

Luboš Velek

Zrod české (národní) moderní vědy spadá do poloviny 19. stol. a právem v něm spatřujeme jeden z klíčových momentů dlouhodobého procesu formování moderní české společnosti. Konstituování se národní vědy je vnímáno jako jedna z vrcholných fází národotvorného procesu, který v českém případě již tradičně nazýváme národním obrozením. Atributů plnohodnotné národní vědy je přitom celá řada: počínaje tvorbou názvosloví jednotlivých oborů, přes vznik a hromadné užívání národního odborného jazyka vědeckou obcí (při přednáškách i v odborném tisku), až po vytvoření velké odborné encyklopedie, založení kompaktní národní univerzity či sepsání vysokoškolských učebnic v široké škále vědeckých oborů. Vezmeme-li v úvahu všechny výše zmíněné atributy, tak nám z uvedeného automaticky vyplyne, že proces vzniku a ustavení se české národní vědy a české vědecké obce se táhne přinejmenším až do první třetiny 20. stol.! Nicméně na samém počátku příběhu národní vědy asi každého relativně malého etnického společenství vždy stála hrstka více či méně romanticky založených nadšenců, kteří se navzdory kolegům, politickým poměrům a často i více než nuzným existenčním podmínkám odhodlali k provozování vědy v mateřském jazyce. Jedním z prvních takovýchto nadšenců mezi Čechy byl i světoznámý biolog prof. Jan Evangelista Purkyně a jeho dnes už spíše pozapomenutý asistent MUDr. Eduard Grégr, kterého si vzdělanější část české společnosti dodnes spojuje nejspíše jen s jeho politickou činností a s ní úzce souvisejícím vydáváním deníku *Národní listy*.

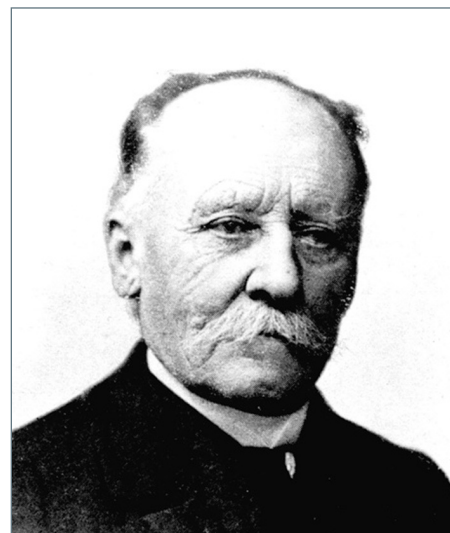
Životaběh Eduarda Grégra (1827–1907), podobně jako celé řady jeho současníků, výrazně připomíná osud chudého chlapce, který sice typicky pro české prostředí nepřišel k žádným velkým penězům, ale dokázal se jednoznačně prosadit v rámci svého nevelkého a teprve nedávno obrozeného etnika a stát se součástí jeho relativně úzké, ač zároveň poměrně otevřené elity. Příznačně však v prvním dvacetiletí Grégrova života nic nenapovídalo tomu, že by se měl v budoucnu stát reprezentantem národně uvědomělé české společnosti, popř. jedním z prvních protagonistů moderní české vědy.

Eduard Grégr, či tehdy ještě Gröger, se narodil r. 1827 jako nemanželské dítě hornorakouské Němky Josefíny Pillewitzové a z Čech pocházejícího Josefa Grögera a o dva roky později byl svým otcem legitimován. Jinak přesvědčeného liberála, demokrata a darvinistu Eduarda Grégra jeho nemanželský původ po celý život zřejmě nemálo frustrovalo. To lze odvodit ze skutečnosti, že až na samý skloněk svého dlouhého života okolnosti svého příchodu na svět tajil, opakovaně udával falešná pozdější data svého narození, a to i pro Riegrův Slovník naučný. Není divu, že nastala tak kuriózní situace, kdy se i vlastní rodina Grégrův pravý věk dozvěděla teprve krátce před oslavou jeho osmdesátin. Mnohem zajímavější je však Grégrova etnicita a národnostní prostředí, v němž vyrůstal. Matka se zřejmě nikdy nenaučila obstojně česky a otec si po celý svůj dlouhý život uchovával spíše indiferentní národnostní příslušnost ve smyslu „nejsem ani Čech, ani Němec — jsem Böhme“. Přestože mladý Eduard od útlého dětství vyrůstal v jazykově převážně českém prostředí jihočeského Písecka, lze mít za to, že i on zprvu sdílel otcovu spíše nevyhraněnou národnostní identitu. Že jeho mateřštinou byla němči-

na, nasvědčuje vedle matčina jazyka i skutečnost, že si svůj první dochovaný deník (z r. 1844) vedl obstojně německy.

Grégrovou první velkou životní zkušeností byl koncem r. 1845 odchod na studia do Vídně, kde se nechal zapsat ke studiu na filozofické fakultě, tehdy jakési přípravek ke studiu na dalších fakultách. Dospívající a citově silně založený mladík, který studijními výsledky zrovna neoslňoval, ve Vídni coby člen studentských gard prožil revoluční rok 1848, a to včetně bojů na barikádách či plenění Metternichovy vily. Co je však důležitější — a zůstává dosud poněkud zahalenou rouškou tajemství — zřejmě právě zde, v hlavním městě říše, prodělal koncem 40. let svůj jednoznačný příklon k češství, o čemž např. obsahově i jazykově svědčí jeho tehdejší veršování. Dělo se tak nejen vlivem odtržení od rodiny a českého prostředí Písecka, ale nejspíše i Grégrova pohybování se v rámci již tehdy velmi početné české či spíše slovanské komunity ve Vídni. Po porážce revoluce a nedokončených studiích se E. Grégr — podle některých zpráv s četnickou asistencí — vrátil domů a na podzim 1849 začal, tentokrát již v Praze, studovat medicínu. Po pěti letech svá lékařská studia zdárně zakončil a stal se asistentem J. E. Purkyně. V té době si však, a to i se svým mladším bratrem, právníkem Juliem, počestil své přijetí na Grégr a osetentativně se tak přihlásil k české národní společnosti. Věc sama přitom bezpochyby nepostrádala i jistý politický osten vůči panujícím neoabsolutistickým poměrům druhé poloviny 50. let 19. stol. (tzv. bachovský absolutismus).

Do druhé poloviny 50. let pak spadá i Grégrova počáteční a současně i vrcholná vědecká kariéra. Jako vystudovaný lékař se pod Purkyňovým vlivem začal intenzivně věnovat biologii a jeho tehdejší časopisecky

MUDr. Eduard Grégr (1827–1907). Foto z archivu rodiny Grégrových

vydávané studie bychom na základě dnešní klasifikace mohli označit nejspíše za biofyzikální výzkum. Pozornost ovšem věnoval i antropologii. Grégrovu sice krátkou, nicméně ve své době poměrně důležitou vědeckou dráhu později shrnul v jeho nekrologu J. Matiegka (*Časopis českých lékařů* 1907). Vedle vlastního vědeckého výzkumu se E. Grégr po Purkyňově boku zasloužil o rozvoj dobové české vědy rovněž svým organizačním nasazením, které souvisí především s jeho aktivní účastí na vydávání přírodovědeckého časopisu *Živa* (založen 1853): v letech 1861–62 ho společně s J. E. Purkyněm redigoval a v letech 1867–69 zajišťoval jeho tisk.

Polem, na němž měl E. Grégr sklízet své životní vavříny, však nebyla věda ani lékařská praxe, nýbrž politika. Počátkem 60. let 19. stol., kdy došlo k obnovení ústavnosti (1861), se jí proto okamžitě vrhl v ústřety. Spolu s bratrem Juliem stáli u zrodu *Národních listů* a s nimi spojené tiskárny, v níž po celé 19. stol. vznikala nejdůležitější a mnohdy i typograficky velmi hodnotná díla jak z oboru politiky, tak především beletrie, ale i naučné a populárně-naučné literatury včetně *Živy*. Během bratrova věznění pro tiskové delikty sám převzal vedení *Národních listů* a svými sympatiemi k Polákům během jejich protiruského povstání přispěl k názorovému rozkolu v dosud jednotném českém politickém táboře a tedy ke vzniku staro- a mladočechů. Přibližně ve stejné době se s ním setkáváme i u zrodu českého Sokola. Ve svých 34 letech (r. 1861) byl poprvé zvolen poslancem českého zemského sněmu a mandát podržel k plné spokojenosti svých voličů až do své smrti v r. 1907, tedy více než 40 let! V r. 1884, po tuhém boji se staročeským protikandidátem, získal i mandát do říšské rady ve Vídni a v ústředním parlamentu vydržel rovněž až do své smrti. Ještě na počátku r. 1907 přitom vysoce ochotu kandidovat znovu i přes svůj vysoký věk v prvních demokratických volbách. Jeho jedinou podmínkou tehdy bylo, aby ho strana postavila v nějakém klidnějším městském obvodu a nemusel tak čelit „agrárnickým sprostákům“ zaplavujícím venkov, který do té doby Grégr v parlamentech vždy zastupoval a který jej poctil čestným titulem „tribun lidu“.

Ačkoliv Eduard Grégr patřil mezi nejvýznamnější české poslance své doby, roz-

hodně nebyl typem nějakého výrazného politického myslitele či ideologa. Jeho silná stránka spočívala jednak ve schopnosti obratně polemiky, jednak v nadání excelentního řečníka. V obou oblastech takřka neměl sobě rovného a od počátku těchto svých darů zdatně využíval. V jejich užívání se nezastavil ani před autoritou vůdce národa F. L. Riegra, kterého dokázal svými projevy a polemickými brožurkami nejednou pořádně rozzlobit. Grégrova prostořekost a neochota či neschopnost respektovat Riegrovo politickou autoritu nakonec vedly v r. 1887 až k jeho vyloučení z poslaneckého klubu (tzv. drobečková aféra) a k založení samostatné mladočeské parlamentní frakce (Klub neodvislých poslanců). I přes všechno zlé, co kdy E. Grégr staročeskému patriarchovi Riegrovi vyvedl, měl tento pro něj přece jen určitou slabost a pochopení a snažil se, aby Grégrovu „lososovou politiku“ (tj. jít vždy proti hlavnímu proudu) nasměroval k umírněnému a konstruktivnímu radikalismu, který by nebyl překážkou, nýbrž nepřímou oporou rakušansky oportunistické politiky Riegrových staročechů.

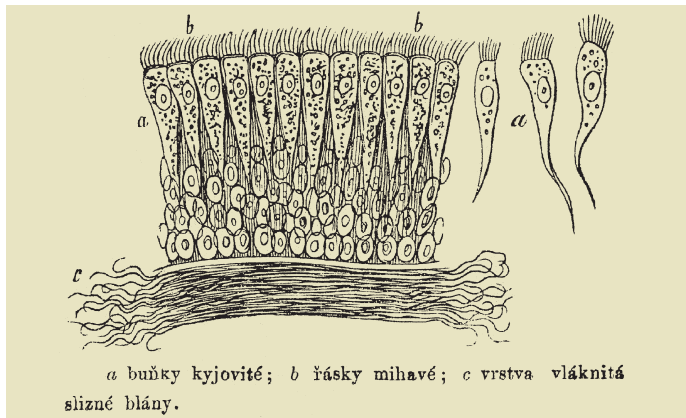
Jako řečník dokázal Grégr uchvátit poslancek sněmovnu stejně jako davy selské

ho lidu pod širým nebem. Výmluvnou charakteristiku Grégrova rétorství zanechala ve svých unikátních denících Riegrova dcera, vynikající operní libretistka Marie Červinková-Riegrová: „Největších efektů docíluje Grégr ironií, vtípem, polemickou a žertovnou částí své řeči ... polemika byla živá, dobrá a vtipy pronášeny tím pravým klidným tónem, kterým se vtípu a ironii dodává teprve pravý ráz.“ Grégr však nebyl vždy jen vtípným a břitkým polemikem, nýbrž dovedl být i polemikem nepřijemným, kdy v jeho slovech bylo „cosi podpalného, úskočně útočného... Velmi obratně stupňoval své výtky ke konci... Známe již tak dobře způsob řeči Grégrovy i ten jistý komediantský aplomb jeho gestikulace, ale tentokrát v tom hereckém umění sám sebe předčil. Všecka gesta ta jsou nenucená, volná, asi tak jako gesta velmi dobrého herce, který se zcela vžil do své úlohy, ale přece herce, který hraje pro potlesk.“

Vrcholem Grégrovy politické slávy byla 80. a 90. léta 19. stol. Tehdy stál na politickém vrcholu a vychutnával si četná mladočeská vítězství. S rostoucím věkem však klesalo i jeho politické nasazení. Do Vídně na přelomu století přijížděl „pouze jednou

měsíčně pro diety“, kdy v kapse svého plédu měl toliko „kartáček na zuby, kus mýdla a hřeben“. Ani osm křížků na krku však politickému bojovníku Grégrovi nezabránilo, aby se v okamžicích pro Čechy politicky kritických znovu nevrhal přímo doprostřed dění. Snad nejvýmluvněji to dokládá česká obstrukce ve vídeňském parlamentě na jaře 1900, během které čeští poslanci totálně zdemolovali sněmovnu a sám E. Grégr vlastnoručně rozštípal svoji poslaneckou lavici. Třísku z ní dodnes v Grégrově pozůstatosti pietně uchovávají jeho potomci.

V samém závěru života však E. Grégr prožil trpké a vlastně tragické okamžiky. Během jeho nepřítomnosti ve sněmovně ho agrárníci nařklí z korupce, jíž se měl po dlouhá léta dopouštět ve funkci přisedícího českého Zemského výboru. Po sto letech je samozřejmě těžké dělat soudce, ale pro staříckého politika, jehož životním heslem bylo „ni zisk, ni slávu“, muselo jít v každém případě o těžkou ránu, o které se navíc dočetl se zpožděním až v novinách. V rozrušení nad touto pohanou a v přípravách řízné odpovědi agrárikům jej pak na milované chatě v Pyšelicích u Čerčan zastihla smrt...

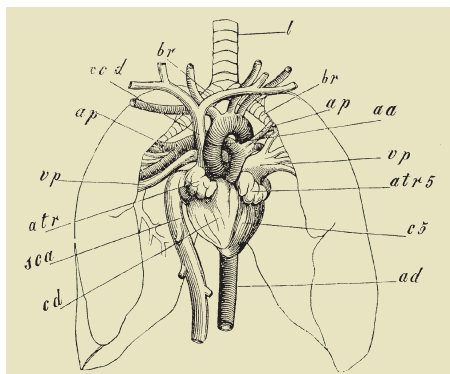
a buňky kyjovité; b řásky mihavé; c vrstva vláknitá slizné blány.

Články E. Grégra zveřejněné v časopise Živa

1854	9: 257-268	Zbrojnice živočichů
1855	2: 33-44	Láska mateřská u živočichů 1.
	4: 97-101	Láska mateřská u živočichů 2.
	7: 201-206	Žaludek
	9: 260-266	Podivné způsoby rozplemeňování se živočichů
1856	12: 353-356	Straka
	2: 97-109	Člověk v poměru k živočišstvu
	3: 201-214	Šatnice živočišstva
1857	4: 326-335	O krvi
	3: 163-173	O ústroji dýchacím 1.
1858	4: 244-255	O ústroji dýchacím 2.
	4: 223-242	O lebkách člověčích vůbec a o slovanských zvláště

O ústroji dýchacím Eduard Grégr

V předešlých člancích o dýchání vyloženy byly zevnější výjevy a lučební poměry jeho; slušeno nyní přistoupiti k ústrojí samému, úkazy tyto vyvolávajícímu. Ústroj tento jest však dle rozličných živočichů rozličný a přijímá vzduch buďto do vnitřní dutiny své, v kteréž případě jej jmenujeme plicemi, jaké u člověka, ssavců, ptáků, obojživelníků nalézáme; nebo do zvláštních rour; jako u hmyzu, pavouků, stonožek; anebo vzduch k dýchání sloužící pouze zevnější strany dýchadel se dotýká, kdežto pak ústroj dýchací žábry nazýváme, jako u ryb, u většiny měkčejšů a mnohých jiných ještě živočichů.

Vlevo nahoře „poblanka mihavá“ ♦ Vlevo dole plicní cévy ♦ Vpravo „poslední konce některých průdušnic, s dutinkami a malými sklípky, kolem stěn dutinek těchto rozpostavených“. Orig. z článku E. Grégra, Živa (1857)

Jsou pak i zvířata, u kterých žádného zvláštního ústroje dýchacího nestává a která buď celým neb větší částí povrchu těla svého dýchají, jako hlísty, polypy a jiná nízko stojící zvířata. Také poznáme některá, ježto jak plicemi tak i žábry dýchají. Proskoumavše napřed plíce člověčí a ssavčí, obrátíme zřetel svůj k dýchadlům ostatního živočišstva...

Učiníme-li příční průřez skrz průdušnici, shledáme, že stěny její z několika rozličných vrstev se skládají. Vrstva zevnější jest vláknitá a obsahuje v sobě z předu chruplavky. Pak následuje vrstva hladkých svalů, které průdušnici stahovati mohou; a konečně vrstva vnitřní čili blána slizná, obsahující v sobě mnoho žláziček slizných, hlen průdušnicový, slizný vylučujících. Zevnější část blány slizné obsahuje v sobě množství vlákenek pružných podél průdušnice ležících, vnitřní pak plocha blány slizné pokryta jest poblankou mihavou (Flimmerepithel)...

V celku podobá se pohyb řásek mihavých k vlnění klasů na poli, větrem se klátících. Vlny řáskové měří od dolejší strany průdušnice k bořejší a často dlouho po smrti ještě trvají. Účel podivuhodného úkazu tohoto jest puzení hlenu a jiných drobounkých látek z průdušnice.

Pozorováno, že vlněním řásek těchto prášek uhlový za 5 minut o 1 linii zdola nahoru metán byl. Poblanka řasovitá vstupuje až do nejoutlejších průdušnic, nenalézá se však již v buňkách plicních. Profesor Purkyně a Valentin jsou šťastní nálezcí znamenitého tohoto úkazu, který se ještě v jiných ústrojích těla zvířecího nalézá...

Z buněk těchto skládá se celé skoro dužnivo plicní, i jest jich tedy nesmírné množství, asi 1 700-1 800 milionů v plicích lidských, a ceníme-li průměr jediné buňky na 1/6 čárky, zaujímaly by rozprostřené plochu as 2 000 čtverečních střečiců obnášející...

(Živa 1857, 3: 163-173)